

Наталія Розінкевич

ПОДОРОЖНІ ЗАПИСКИ МАРИНИ ГРИМИЧ «БРАНЗОЛІЯ» ЯК ПРИКЛАД УКРАЇНСЬКОЇ НАРАТИВНОЇ ЛІТЕРАТУРИ “BELLES NON-FICTION”

У статті представлено жанр подорожніх записок сучасної української літератури “belles non-fiction” на прикладі твору Марини Гримич «Бранзолія»; здійснено аналіз особливостей поєднання науково-популярного та художнього компонентів у цьому жанрі.

Ключові слова: “belles non-fiction”, подорожні твори, подорожні записки, фактографічна точність, суб’єктивізм.

У сучасній філософській думці в центрі вчення стоїть людина, котра є суб’єктом діяльності у суспільстві. І оскільки сьогодні культурний розвиток відстає від енергетичних і технічних можливостей людства, філософи вбачають вихід у розвитку культури й формуванні нових якостей людини. А для цього потрібно зберегти культурну спадщину, цікавитися історією свого народу, його національним корінням. Ніщо і ніколи так не об’єднувало український народ, як його духовність, людські цінності. У складний час змін і вибору шляху українці звертаються до історичного минулого країни, щоб зрозуміти, куди йти далі. Історія вчить не повторювати помилок минулого або, хоча б навчаючись на них, уникати потрясінь і негараздів.

Однією з найбільш цікавих та інформативних джерельних груп з цього питання є подорожні записки мандрівників, етнографів, дипломатів, купців, місіонерів, солдатів, моряків, лікарів, дослідників, журналістів, письменників — людей різних професій. Вони передають такі аспекти життя регіонів, які не знайшли належного відображення ані в документах, ані в історичних дослідженнях. На сьогодні є спільний інтерес сучасних науковців до художньо-документальних жанрів (“belles non-fiction”). Подорожні записки містять унікальну інформацію про громадсько-політичне, соціально-економічне та культурне життя місцевого населення, його менталітет, побут і звичаї, передають думки і почуття їх авторів, дозволяють вивчати історію України з неупереджених позицій. З-поміж дисертацій із цієї проблеми, які збагатили вітчизняну історіографію й заохотили науковців і краєзнавців до активного вивчення подорожніх записок, відзначимо дослідження П. Бочана [2] та Н. Никифорова [10].

Актуальність статті зумовлена необхідністю з’ясувати жанрову специфіку, композиційно-стилістичні особливості подорожніх записок, які функціонують у сучасній українській літературі початку ХХІ ст., проаналізувати причини їх

історичного побутування та перспектив завоювання ними все більших просторів українського літературного поля.

Традиційна класифікація за родами та жанрами літератури сьогодні не відображає існуючої картини літературного процесу. Більшість українських дослідників генології літератури “non-fiction” (Т. Бовсунівська [1], О. Галич [4], Н. Мажара [9], О. Стужук [11]) є одностайною щодо осмислення її як специфічного «мега-жанру». На жаль, ми маємо обмаль теоретичних досліджень і публікацій, які б акцентували увагу на процесах жанрової еволюції подорожніх записок в українській літературі. Слід зазначити, що вони залишаються найменш дослідженим різновидом жанру “belles non-fiction”. Ця проблема є суттєвою для подальшого розвитку теорії літературознавства, а тому вирішення окреслених питань сприятиме якісним змінам у науці.

На наш погляд, подолати визначені проблемні моменти для з’ясування природи подорожніх записок можна двома способами. По-перше, шляхом поглибленого вивчення українського та зарубіжного теоретичного досвіду. По-друге, за допомогою опрацювання цього жанру у творчому доробку українського автора.

Мета дослідження — висвітлити та узагальнити жанрові особливості подорожніх записок початку ХХІ ст. як феномена, літературного явища “belles non-fiction”, визначити головні риси їх розвитку у контексті сучасного літературного процесу на основі художнього і наукового аналізу змісту подорожніх записок Марини Гримич «Бранзолія».

Подорожні записки талановитого сучасного прозаїка Марини Гримич, доктора історичних наук, кандидата філологічних наук, члена Спільки письменників України, члена Канадської спілки етнологів, вийшли в серії “belles non-fiction” 2015 р. і вперше були представлені на Львівському форумі видавців. Це видання має назву «Бранзолія» і стосується українського

культурного простору Бразилії, тобто українців, які живуть понад 120 років у цій екзотичній країні і, незважаючи ні на що, змогли зберегти ідентичність, мову, звичаї.

«Ця книга є адаптованим для широкого кола читачів варіантом монографії Марини Гримич “Культурний ландшафт українських колоній Бразилії XIX — початку XX ст.», яка вийде 2015 року», — зазначено в блозі Науково-дослідного інституту українознавства. Історія українців Бразилії — тема мало розроблена. «Історичні праці про бразильських українців можна перелічити на пальцях, до того ж серед них катастрофічно мало публікацій, що стосуються громадських та культурницьких організацій», — зазначає Марина Гримич у дослідженні «Український Союз у Бразилії» (за архівними джерелами) [5].

На наш погляд, дослідження жанрової природи подорожніх записок було б неповним, якби ми перш за все не акцентували увагу на термінологічній специфіці цього жанру. На жаль, треба відзначити, то літературознавчі словники (словники-довідники, словники літературознавчих термінів, літературознавчі енциклопедії) не містять дефініції поняття «подорожні записки», не розкривають значення цього жанру. З іншого боку, у працях дослідників літературного процесу подаються різні назви цього терміна, а саме: подорожні записки, записки мандрівника, записки подорожнього, тревелог, подорожні нотатки, подорожні записи, мандрівні нотатки.

На визначення поняття «подорожні твори» натрапляємо у праці В. Будного та М. Ільницького: «Подорожні твори (*travel literature*) — це різножанрові тексти, в яких враження мандрівника викладено у формі записок, щоденника, спогадів, листа, автобіографії, нарису, репортажу тощо» [3, 358]. Отже, подорожні записки є одним із жанрів подорожніх творів.

В. Будний та М. Ільницький дослідили також еволюцію розвитку жанру подорожніх творів у світовому письменстві, систематизували мандрівні сюжети. Дослідники вказали, що з розвитком подорожньої літератури поступово розширює тематичні виднокола й арсенал нарративних форм, дбає про дедалі докладніший і мальовничіший опис географічних, етнографічних, історичних, природних особливостей краю [3, 358–364].

Таким чином, подорожні записки є нарративним джерелом під час вивчення соціально-економічної, культурної історії будь-якої спільноти. Дослідник С. Макарчук у роботі під назвою «Писемні джерела з історії України» подає визначення: «Наративні (від лат. *narro* — розповідаю, оповідаю) — це писемні джерела, які подають інформацію опосередковано. В оповідах, розповідях про події минулого між подією, явищем, фактом і сучасним дослідником стоїть

автор джерела, хтось, хто описував свій час» [8, 238].

Н. Іванова при дослідженні подорожніх записок вказала, що цей жанр є суміжним із подорожнім нарисом, подорожнім щоденником чи журналом, подорожнім листом. Всі вони досить часто за допомогою інтеграції включають подорожні записки у свою структуру або проявляють себе у їх формі. Також дослідниця акцентує увагу на тому, що «треба говорити не про моноцентризм генезису цього жанру, а про його поліцентризм». І уточнює: «Подорожні записки — свого роду література в літературі, де так само, як у “великій” літературі існують протилежні і проміжні форми, поділ на наукову, художньо-документальну і власне художню прозу, на твори прозові та ліричні» [7, 15].

Отже, подорожні записки — це жанр літератури “*belles non-fiction*”, в основі якого лежить опис реального або уявного переміщення в дійсному чи вигаданому просторі мандрівного героя, очевидця, що описує маловідомі або невідомі реалії та явища, власні думки, почуття і враження, що виникли в процесі подорожі, а також розповідь про події, що відбулися в момент подорожі із залученням до цієї розповіді документальних даних.

Основні ознаки жанру подорожніх записок можна розглянути на прикладі твору «Бранзолія», де публіцистичне змалювання Бразилії зроблено ґрунтовно й документально, водночас із використанням влучних епітетів, порівнянь, художніх подробиць і деталей.

Структура твору дуже цікава: спочатку йде авторська передмова, в якій згадано найбільш поширені стереотипи колишньої радянської та пострадянської людини про далеку країну «діких абізьян», про країну карнавалу, який є «головою подією року». Автор запитує в читача: «Чим для нас є Бразилія?» — і намагається дати на це відповідь. Увесь твір побудовано у формі запитань, на які шукає відповіді автор. Рефреном усього твору звучить головне питання: «Хто ми є?» У першій частині знайомимося з учасниками наукової експедиції і метою їхнього приїзду до Південного континенту. Друга частина — це досвід тривалої мандрівки, яка відкриває для читача «Бранзолію» — місце, де українці успішно інтегрувалися в латиноамериканське суспільство, але й досі дотримуються своїх давніх традицій.

Проаналізувавши цей твір про українську спільноту в далекій країні, виділяємо основні ознаки подорожніх записок як жанру “*belles non-fiction*”: фактографічна точність, занурення, яскраво виражений голос автора, суб’єктивний погляд на події, художній стиль, ознаки документалістики. Зупинимося на них конкретніше.

Фактографічна точність припускає, що у подорожніх записках як жанрі “*belles*

non-fiction” не створюються узагальнено-типові образи, а описуються реальні люди і події, представлена інформація фактографічно точна. Так, у «Бранзолії» описується фольклорно-етнографічна експедиція, яка вирушила туди, куди «в 1891 році приїхали перші відчайдухи — 30 українських сімей з Галичини».

Всі члени експедиції — це реальні приватні особи, які проводять бесіди зі своїми героями. Представникам експедиції довелося адаптуватися до бразильських особливостей, наприклад освоїтися з українсько-бразильською говіркою, яка є двох типів, також звикнути до того, що «Бразилія знаходиться в Південній півкулі і сонце там ходить “навпаки” — справа наліво» [6, 23].

Занурення визначається як тривале перебування автора серед героїв майбутньої історії з метою всебічного вивчення ситуації, «відчуття» її зсередини.

Марина Гримич перебувала безпосередньо в центрі подій. З самого початку вона задає вектор сприйняття історії: «Я їхала в наукову експедицію, шляхи пролягали поза туристичними маршрутами, і переді мною відкрилася інакша Бразилія». «Там, у далекій бразильській глибинці я потрапила в спільноту трудяг, роботяг, які в епоху неефективності одноосібного господарювання, все-таки тримаються за прадідівський шмат землі» [6, 7].

Яскраво виражений голос автора в подорожніх записках означає, що він ніколи не забуває нагадати про себе, намагаючись засвідчити правдивість своїх слів. Подорожні записки «Бранзолія» — не сухе, неупереджене викладення фактів, а оповідання спостерігача, що має свою точку зору на повідомлені факти, суб'єктивно оцінює їх. Отже, образ автора-оповідача виконує в книзі основну структуроутворювальну функцію. У літературі “belles non-fiction” його визначають дві тенденції: прагнення до «суверенності» й підпорядкування диктату дійсності: «Бразилія, про яку я хочу розповісти, напевно, поки що не має місця у вашому калейдоскопі бразильських картинок. Більше того, вона може здатися зовсім неекзотичною: сільська місцевість на півдні Бразилії, там, де закінчуються висококласні бразильські дороги і починається реально битий шлях, — червоноглинні ґрунтові дороги, на які бажано не потрапляти машиною під час або після дощу» [6, 7].

Суб'єктивний погляд на події засвідчує, що завдання письменника полягає не стільки в описі подій, які реально відбулися, з максимальною неупередженістю і об'єктивністю, скільки у вираженні власної точки зору, індивідуальної їх оцінки. Оповідач характеризує життя людей, намагаючись зрозуміти менталітет цієї спільноти (український «екстракт»): «архаїчність, дитинну наївність, очікування дива, екзотичність і разом з тим “домашність”, “рідність”». Читач на рівні

нарративу, аналогічно до того, що відчуває автор, проймається жалістю українців, які були змушені колись давно покинути свою рідну Батьківщину і будувати нову, яка повинна теж стати рідною.

Ознаки художності проявляються в образному викладі фактуальної інформації: у використанні художніх деталей, розлогих діалогів, внутрішніх монологів тощо. У художньому стилі широко використовуються всі мовні засоби, весь лексичний потенціал мови, а тому, безперечно, подорожні записки Марини Гримич є художнім твором (“belles”). Оповідь у них ведеться фрагментарно, калейдоскопічно.

Художній текст, насамперед, емоційний. Він не тільки передає емоції свого творця, але і викликає їх у читача. Наведемо приклад монологу-сповіді героя, учасника експедиції Жирандо Пителя, який народився в українській колонії і сповідує моральні принципи, що характеризують його як людину і його сприйняття життя, викликаючи відповідні емоції і у читачів: «Моя родина, — оповідає він, — є українці. Дідо й баба найбільше мене навчили по-українськи говорити, і мої батьки тримали і тримають поки що гарну українську мову і стараються тепер онуків вчити по-українськи» [6, 36].

При описі учасників експедиції використано також іронію. Наприклад, пишучи про Джоні Лера, ще одного учасника експедиції, професора університету Манітоби, спеціаліста з етнології, який займався компактними поселеннями іммігрантських груп у Новому Світі, письменниця помічає, що Джоні — «це просто незамінна людина в експедиції», котрий «віддується за всіх» і «бере на себе частувальний удар з боку гостинної сільської публіки...» [6, 18–19].

З м'яким дотепним гумором Марина Гримич говорить про доктора Сергія Ціпко, історика, який в Канадському інституті українських студій координує діаспорні студії. «Це просто бубочка. В експедиції він грав роль м'якого та інтелігентного бампера, який стримував всі конфлікти» [6, 20].

Зі стилістичною метою до твору уведено суржик (блін, справжнім «хітом» став, ні фіга собі, обнаглили, «дежурное блюдо», «столовка», «кахве», «лабають» музику, просто очманіла, прости смертні); неологізми (бодігард); екзотизми (шураску, гуашо, кантрі, алкейри); еміграційну термінологію в бразильському контексті (колонія — це населений пункт в сільській місцевості); побрехеньки; народні еміграційні пісні; іммігрантські анекдоти.

Видання насичене ліричними відступами, які допомагають читачеві усвідомити ідею, сприяють осмисленню сутнісних основ буття, перейнятих морально-етичними принципами. Роздуми про поезію і поета звучать так: «Я перечитала багато на своєму віку — і геніального, і шарланського, тому зараз я переконана, що проза

має бути масовою, де потрібен “вал”, але поезія повинна бути “поштучною”, оскільки це — ювелірна робота, де цінується і сам матеріал, і його шліфування, і оправа» [6, 130].

Ознаки документалістики засвідчують, що даний твір є по суті науково-популярним, а за формою художній. Найскладнішим для автора, на нашу думку, є праця осмислення, як домогтися того, щоб документ жив за законами мистецтва. Для цього автору потрібно було зрозуміти час, вислухати людей. Політика та економіка, природа, географія, культура, побут, звичаї, релігія, минуле і сучасне — все це відбилося в подорожніх записках.

Інформація, представлена в подорожніх записках, підкріплена документально. Для цього використано такі засоби, як інтерв'ю і фотоматеріали, що дають змогу дуже зримо уявити собі все, про що пише автор. Документалістика базується на реальних історичних джерелах і фактах. Доказом є згадки про дослідників цього регіону (І. Стасюк — дослідниця чину сестер служебниць); згадки про відомих людей (Посол України в Бразилії Володимир Лакомов, письменник-герметист Віра Вовк); цитати з української читанки для бразильських діточок українського походження («Серед густих лісів лежить моя колонія. Вона наймиліша, тут проживають мої дорогі батьки й моя люба рідня»); оголошення в газеті «Праця» у перші десятиліття ХХ ст.; згадки про наукові й художні видання («Австро-Угорська монархія в словах і образах», українські газети «Діло», «Український Хлібороб», бразильські газети «Праця», «Хлібороб», збірка «З теки самовбивця: психологічний образок у замітках і поезіях» Петра Карманського); дані про танцювальні ансамблі (курутибський «Барвінок» (заснований ще в 1930 р.) і прудентопільська «Веселка»); інформація про Український меморіал в Куритибі на честь 100-річчя української імміграції до Бразилії; пам'ятний знак на пошану жертв голодомору; пам'ятник писанці в місці Ітайополіс;

два пам'ятники Т.Г. Шевченку, які автор назвала «українськими маркерами в Бразилії»; поетичний лист першопоселення («Не мам що їсти, лиш чорна фасоля, / Бо ми відрікли ся у Галичині поля»); історичні екскурси, в яких пояснюється, чому українці почали вживати яловичину та чому бразильське кантрі витіснило українську коломиїкову музичну культуру; історичні події: нашестя сарани 1945 р, голод, прихід електрики в 1970–1980 рр., 1922 р. — приїзд до Бразилії представника уряду ЗУНР письменника Петра Карманського, котрий засновує Український Союз у Бразилії і з яким пов'язане поняття «караманщина»; архівні матеріали Українського Союзу в Бразилії, які до сьогодні є однією з численних «білих плям» в історії українсько-бразильської спільноти.

Синтез науково-популярного та художнього в рамках твору “belles non-fiction”, по-перше, посилює естетичну дію на читача і формує ефект причетності (читач активніше співпереживає героям, знаючи, що вони — реальні люди), по-друге, сприяє глибшому осмисленню подій (інформація, представлена «читабельною» мовою і в захоплюючій формі, більш зрозуміла й близька, ніж факти).

Отже, на початку ХХІ ст. жанр подорожньої літератури — подорожні записки — залишаються найменш дослідженим різновидом художньої науково-популярної літератури. У наш час, коли телебачення й відео витісняють літературну оповідь про мандри планетою, цікавими для читачів і науковців все ж таки залишаються подорожні твори, такі як «Бранзолія» Марини Гримич. Сучасному читачеві України, де щороку видається понад п'ятнадцять тисяч книжок, а ще сто тисяч привозиться з-за кордону, випадає задовольнитися більше перекладною літературою цього жанру, але, незважаючи на це, подорожні твори розвиваються, а це значить, що в них можлива поява нових форм, передумовою чого є активна взаємодія між собою різних жанрів.

ДЖЕРЕЛА

1. Бовсунівська Т. Основи теорії літературних жанрів : монографія / Т. Бовсунівська. — К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. — 519 с.
2. Бочан П.О. Україна в поглядах німецьких і французьких вчених, послів і мандрівників XVII—XIX ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Петро Олегович Бочан. — Чернівці, 2008. — 20 с.
3. Будний В. Порівняльне літературознавство : [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / В. Будний, М. Ільницький. — К. : ВД «Києво-Могилянська акад.», 2008. — 430 с.
4. Галич О.А. У вимірах non-fiction : щоденники українських письменників ХХ століття : монографія / О. Галич. — Луганськ : Знання, 2008. — 200 с.
5. Гримич М. «Український Союз в Бразилії» (за архівними джерелами) [Електронний ресурс] / М. Гримич // Соціотехнічні системи : інтернет-блог. Academia.edu — Бібліогр.: 3 назви. — Режим

доступу: http://www.academia.edu/4117879/_Український_Союз_в_Бразилії_за_архівними_джерелами_ — Назва з екрана. — Дата звернення: 14.09.2015.

6. Гримич М. Бранзолія : подорожні записки / М. Гримич. — К. : Дуліби, 2015. — 156 с.

7. Иванова Н.В. Жанр путевых записок в русской литературе первой трети XIX века : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.01.01 / Н.В. Иванова ; НАМ РФ. — М, 2010. — 36 с.

8. Макарчук С. Писемні джерела з історії України. Курс лекцій / Рецензенти: В.І. Наулко, О.Я. Мацюк. — Львів: Світ, 1999. — 352 с.

9. Мажара Н.С. Теорія метажанру в контексті літератури “non-fiction” [Електронний ресурс] / Н. Мажара ; Вісник Луганськ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка // Соціотехнічні системи : інтернет-журн. Бібліотека — Бібліогр.: 3 назви. — Режим доступу : <http://book.net/index.php?p=achapter&bid=10063&chapter=1> — Назва з екрана. — Дата звернення: 14.09.2015.

10. Никифоренко Н.О. Мандрівні записки Й.А. Гільденштедта як джерело з соціально-економічної історії України другої половини XVIII ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 00.07.06 / Наталя Олексіївна Никифоренко. — Донецьк, 2000. — 17 с.

11. Стужук О.І. Художня фантастика як метажанр (на матеріалі української літератури XIX–XX ст.) : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.06 «Теорія літератури» / О.І. Стужук. — К., 2006. — 24 с.

Розинкевич Наталия.

ПУТЕВЫЕ ЗАМЕТКИ МАРИНЫ ГРИМИЧ «БРАНЗОЛИЯ» КАК ПРИМЕР УКРАИНСКОЙ ПОВЕСТВОВАТЕЛЬНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ “BELLES NON-FICTION”

В статье представлен жанр путевых записок современной украинской литературы “belles non-fiction” на примере произведения Марины Гримич «Бранзолія»; осуществлен анализ особенностей сочетания научно-популярного и художественного компонентов в этом жанре.

Ключевые слова: “belles non-fiction”, путевые произведения, путевые заметки, фактографичная точность, субъективизм.

Rozinkevych Nataliia.

ITINERARIES BY MARYNA HRYMYCH “BRANZOLIYA” AS EXAMPLE OF UKRAINIAN NARRATIVE LITERATURE “BELLES NON-FICTION”

The article presents the genre of travel notes from modern Ukrainian literature “belles non-fiction” in the work “Branzoliya” by Maryna Hrymich as an example; it analyses peculiarities of combination of popular scientific and artistic components in the following genre.

Key words: “belles non-fiction”, travel writings, travel notes, factual preciseness, subjectivity.